

A stylized map of Central Europe, primarily Hungary, is rendered in a torn-paper style. The map is filled with a dark, ornate pattern that resembles the Habsburg coat of arms, featuring a red lion on a gold field, surrounded by various heraldic symbols and a crown. The map is set against a light beige background. The title is written in a dark red, serif font, centered on the right side of the map.

Kutatások a Habsburg Birodalom és utódállamainak történetéből

Szerkesztette
Tamás Ágnes

KRONOSZ KIADÓ

Kutatások a Habsburg Birodalom
és utódállamainak történetéből

Kutatások a Habsburg Birodalom és utódállamainak történetéből

*Tanulmányok
Deák Ágnes
tiszteletére*

KRONOSZ KIADÓ
PÉCS, 2025

A kötet a Szegedi Tudományegyetem
és az SZTE Jelenkortörténeti Tanszék
támogatásával készült

Szerkesztette
TAMÁS ÁGNES

Szöveggondozás
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA

ISBN 978 615 6604 75 0

© Szerzők, 2025
© Szerkesztő, 2025
© Kronosz Könyvkiadó Kft., 2025

Tartalom

Tabula gratulatoria	9
Előszó (Tamás Ágnes)	11

DIPLOMATÁK MUNKÁBAN

TÓTH HAJNALKA: Diplomácia és karitatív szolgálat. Wolfgang Öttingen-Wallerstein gróf rabkiváltó tevékenysége Konstantinápolyban (1700)	15
OLGA KHAVANOVA: A Black Wolf for the Emperor: from the History of the Russian-Austrian Diplomatic Relations in the Middle of the Eighteenth Century	34

REFORMKORI PILLANATKÉPEK

MANHERCZ ORSOLYA: „[E]zredesi diszmagyar öltönyben, [...] kerekded sima képpel, ifjúsága kora tavaszában...” Felkészülés a trónra. Ferenc József gyermek- és ifjúkora (1830–1848)	51
VELKEY FERENC: <i>Felhők és Észrevételek. A Hitel két anonim kortárs taglalója</i>	73
ERDŐDY GÁBOR: „A porosz birodalomban mindenfelé alkotmányos nézetek jelentkeznek”. A kossuthi <i>Pesti Hírlap</i> a poroszországi változásokról, 1842	98
DOBSZAY TAMÁS: Elismerő értékelések a nem magyar nemzeti mozgalmakról a magyar nacionalizmus hőskorában	116
PAJKOSSY GÁBOR: Egy kutatás eredményei és viszontagságai. Kölcsey iratai Wesselényi Miklós védelmében	135
SZÁSZ GÉZA: Női jelenlét a reformkori Magyarországról szóló francia útleírásokban	147

1848–1849 ÉS A MEGTORLÁS TÖRTÉNETÉBŐL

HERMANN RÓBERT: Alámerülve. Dessewffy Emil gróf a forradalomban	159
MARK CORNWALL: The Hunt for Traitors during the Hungarian War of Independence	175
ZAKAR PÉTER: Katolikus papok a nagyvárad cs. kir. hadbírósa előtt	193

SZABADSÁGHARC UTÁN: AZ ÚTKERESÉS ÉS A KIEGYEZÉS IDŐSZAKA

CSORBA LÁSZLÓ: Két Deák-adoma 1861-ből. Eötvös Károly mitomotorikus emlékezéséről	211
LUBOŠ VELEK: „Die Regierung geht den rechtlichen Weg“. Die Verfolgung von Mitgliedern des österreichischen Reichstags zu Beginn des Neoabsolutismus. Der Fall des Jan M. Sidon	226
LOTHAR HÖBELT: Österreich und der Ausgleich von 1867: Besser als sein Ruf... ..	248
MIRU GYÖRGY: Az 1867-es kiegyezés képviselőházi vitája	266
CIEGER ANDRÁS: Klapka György hazatérése 1867-ben – francia felesége elbeszélésében	283
SZILÁGYI MÁRTON: A 19. századi sajtótörténet lehetőségei és távlatai. Tóth Kálmán összegyűjtött levelei apropóján	305

DUALIZMUS KORI MOZAIKOK

PÁL JUDIT: Egy „bántó anakronizmus”, az örökös főispánság utolsó évei és megszűnése Magyarországon	325
PAP JÓZSEF: Mi viszi előre az embert? Érdem, rátermettség, protekció vagy családi összeköttetés? Zemplén vármegye képviselői és hivatalnokai a dualizmus időszakában	346
RESS IMRE: Khuen-Héderváry Károly horvát báni kinevezésének összmonarchiai háttere	370
TAMÁS ÁGNES: „...a kép a Felséges úr iránt érzett loyaltás ápolására is alkalmas”. Ferenc József portréinak funkciói	387

MAGYARORSZÁG ÉS KÜLKAPCSOLATAI A 20. SZÁZADBAN

VUKMAN PÉTER: Baja környéki délszlávok az állambiztonság célkeresztjében (1948–1953)	411
BENCSIK PÉTER: A vasfüggöny története és a határ menti erőszak (1956–1957)	428
TÓTH ÁGNES: Törekvések – körülmények – játszmák. A Berlini Magyar Kultúra Házának megnyitása (1967–1973)	447
BÖGRE ZSUZSANNA: Reziliens magatartás a bizonytalanság korában – szerzetesnők élettörténetében (1955–1990)	463
VÖLGYESI ORSOLYA: Egy esküvő és egy temetés. A Bokor katolikus bázisközösség konfliktusai az egyházzal és az állammal az 1980-as években	483

A MONARCHIA UTÓDÁLLAMAINAK TÖRTÉNETÉBŐL

BÁRDI NÁNDOR: Kisebbségi magyar társadalmak és intézményességük a két világháború között	505
KÖVÉR GYÖRGY: Utódállami történészkonferenciák Budapesten (1958, 1964)	526

ELMÉLET ÉS FILOZÓFIA

VAJDA ZOLTÁN: Alkotmány, nép, képviselő. Anti-Föderalisták a természetes arisztokráciáról	547
DÉNES IVÁN ZOLTÁN: A jogfilozófiától a politikáig	563
GÁNGÓ GÁBOR: A magyar történeti nagyelbeszélés folytonossága 1849 után és az Aranybulla	579
GYÁNI GÁBOR: A csoportidentitás kitüntetett válfaja, a nemzeti öntudat	593
TOMKA BÉLA: Az összehasonlítás egységeiről	612
TAKÁTS JÓZSEF: Villemont gróf politikai filozófiája	632
Névmutató	645

Egy esküvő és egy temetés

A Bokor katolikus bázisközösség konfliktusai
az egyházzal és az állammal az 1980-as években

A késő Kádár-rendszerben a privátszféra eseményei gyakran keltették fel az állambiztonság figyelmét, különösen akkor, ha ezek az alkalmak lehetőséget adtak a hatalom által veszélyesnek tartott autonóm társadalmi, művészeti és vallási szerveződéseknek a szűkebb vagy tágabb nyilvánosság előtti megmutatkozásra. A Bulányi György piarista szerzetes (1919–2010) által az 1960-as évek végén életre hívott Bokor katolikus bázisközösség, amelyet a belügyi szervek és az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) „egyházi ellenzékként” tartott számon, illetve „szakadár csoportként” stigmatizált, az állam nyomásának ellenállni nem tudó, a hagyományos népegyházi formákhoz és tartalmakhoz ragaszkodó hierarchia intézkedései miatt az 1980-as évek elejétől egyre inkább az egyház periferiájára került.¹ Az alábbiakban két, a Bokor-közösséghez köthető privát eseményt (egy esküvőt és egy temetést), illetve ezek tágabb kontextusát szeretném bemutatni állambiztonsági források, személyes visszaemlékezések és a korabeli szamizdatirodalom felhasználásával. A vizsgálat egyfelől arra irányul, hogy láthatóvá váljon: egy autonóm közösségek hálózatából felépülő, erőszakmentességet hirdető lelkiiségi mozgalomnak milyen típusú konfliktusokkal kellett megküzdenie, amikor tagjai megpróbálták a magyarországi intézményes egyház keretein belül tevékenykedni. Másfelől, hogy egy a lelkiismereti szabadságot, tágabb értelemben pedig az emberi jogokat érintő összeütközés esetén a hierarchia hogyan foglalt állást a katolikus hívek és az állam közötti konfrontációban.

¹ A mozgalom teológiájáról átfogóan lásd: Máté-Tóth: *Bulányi und die Bokor-Bewegung*, i. m.; a közösségnek az állammal való konfliktusairól: Benyhe: *Bokor – állam – egyház*, i. m.; Jobbágy: *Religious Policy and Dissent in Socialist Hungary*, i. m.

Csizovszki Sándor és Szabó Erzsébet esküvője – a soproni közösségek az 1980-as évek első felében²

Az 1959-ben született Csizovszki Sándor a Sopronhoz közeli Zsiráról származott, középiskolai tanulmányait a győri bencéseknel végezte. Elmondása szerint nagy hatással volt rá mások mellett a gimnáziumban németet tanító Várszegi Asztrik, s vonzó lett számára a szerzetestanári pálya. A gimnázium elvégzését követően jelentkezett Pannonhalmára, de még az örökfogadalom letétele előtt úgy döntött, civilként szeretne hiteles keresztény életet élni. Pannonhalmáról való távozása után szülőfalujába, Zsirára tért vissza. Itt kereste fel őt két győri egyházmegyes kispap, Szabó Gyula és Tóth Miklós, ez utóbbival 1977-ben együtt volt katona Lentiben.³ Szabó Gyulát Csizovszki már korábról is ismerte, mert annak rokonai a Zsirával szomszédos Répcevisen laktak. Látogatói a hogyléte felől érdeklődtek, s arra szerették volna rávenni, hogy jelentkezzen teológushallgatónak a győri szemináriumba. Csizovszki azonban kitartott eredeti elhatározása mellett, Szabó Gyula közvetítésével pedig hamarosan felvette a kapcsolatot a soproni Bokor-közösség tagjaival. Néhányukkal ugyanis már az előző nyáron találkozott Dunaalmáson, a református egyház fenntartásában lévő, fogyatékos embereket ápoló szeretetotthonban, egy egyhónapos nyári munka alkalmával. Az ott dolgozó fiatalok jó benyomást tettek rá, másfelől már Pannonhalmán is hallott a Bokorról, több szerzetes is részt vett például a mozgalom egyik papjának, Csiky Lajosnak az újmiséjén. Szabó Gyulának is személyes tapasztalatai voltak a Bokorról, hiszen Sopronban járt ifjúsági hittanra Horváth József káplánhoz, aki 1976 és 1978 között a „Szürkéknél”, azaz az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Szeplőtelen Fogantatás-templomában szolgált. Horváth József még harmadéves teológushallgatóként került fel Győrből a Központi Szemináriumba, itt találkozott olyan kispapokkal, akik kapcsolatban voltak Bulányival és a Bokor-mozgalommal, s maga is elköteleződött annak eszményei iránt.⁴ Felszentelése után Horváth Sopronban megis-

² Csizovszki Sándorral és Szabó Erzsébettel 2023. március 11-én készítettem interjút, Csizovszkitől ez alkalommal megkaptam írásos visszaemlékezését is a soproni kisközösségekről.

³ Csizovszki a vele készült interjúban elmondta, hogy Pannonhalmán nagyon komolyan felkészítették őket arra, mi vár majd rájuk a laktanyában. Ott egyszerre tapasztalhatta meg a többi kispappal együtt az üldözöttség és az összetartozás élményét. Egészségügyi okok miatt azonban 1977 végén leszerelték, s visszatérhetett a szerzetesi közösségbe.

⁴ Völgyesi: *A Bokor papjai*, 123.

mertette hittanosaival Bulányi tanítását, Szabó Gyula is nagyrészt ennek hatására választotta a papi hivatást.⁵

Csizovszki tehát 1981 nyarán kapcsolódott be a soproni közösségek életébe, s rövidesen azok egyik meghatározó alakja lett. Emellett segédmentősként dolgozott, majd képesítés nélküli nevelőként helyezkedett el a kiségitő általános iskolában. Az év augusztusában nagy jelentőségűnek bizonyult számára egy kötetlen autós túra az ún. TÁMASZ közösséggel (ekkor ismerkedett meg a Bokor egyik papjával, Gromon Andrással is, aki akkor még Pomázon volt káplán), továbbá egy Zalaszentmihályon tartott lelkigyakorlat, amelyet a Bokor-mozgalom egyik civil tagja, Király Ignác tartott a soproni csoportok számára. „Egy este Gyurka bácsi [Bulányi György] is vendég volt. Az első nagy Bokor-élmény: a szabadság levegője, szabad gondolkodni, kérdezni. Kapok válaszokat, és mindent meg lehet kérdőjelezni. A templom oltára előtt feküdtünk órákon át gyertyafényben, imádkoztunk és lelkesen énekeltünk. Élveztük a közösségi személyes imádság szabadságát és lendületét. Egymásba forrt a szívünk, és átéltük, hogy Jézus társunk és barátunk” – fogalmazott visszaemlékezésében Csizovszki.⁶ A fiatalember tehát ekkor köteleződött el a Bokor-eszmények mellett, és itt ismerkedett meg későbbi feleségével, Szabó Erzsébettel. A soproni óvónőképzőbe járó fiatal lány Szabó Gyulához hasonlóan még középiskolásként találkozott Horváth József ifjúsági hittanján a Bokor-mozgalom lelkiségével. Elmondása szerint a káplán megjelenése felpezsdítette a plébánia életét, számára pedig felszabadító gondolat és érzés volt, hogy ne a hagyományokra tegye a hangsúlyt, hanem a személyes istenkapcsolat, a közösség és a szeretet cselekedeteinek megtartó erejére. Ebben pedig fontos szerepe volt az evangélium rendszeres olvasásának és a jézusi élet példájának.⁷

Csizovszkit 1981 augusztusában meghívták egy újonnan alakuló kisközségbe, ahol kapcsolatba került Varga Jánossal, a soproni domonkos templom igazgatójával. Ennek következtében a fiatalember a domonkos templomra összpontosította tevékenységét: többedmagával rendszeres gitáros miséket, kedd esténként pedig ifjúsági hittant szervezett. „A misék végén személyesen szólítottuk meg az ott lévő fiatalokat, és meghívtuk őket a kedd esti ifjúsági hittanokra. Bevezető énekek, imádságok és vitaindító előadások után beszélgetések, a létszám növekedésével szükség esetén kiscsoportos beszélgetéseket tartottunk, majd újra közösbe hoztuk a csoportokban elhangzottakat.

⁵ Interjú Szabó Gyulával.

⁶ Csizovszki Sándor visszaemlékezése, 2.

⁷ Interjú Csizovszki Sándorral és Szabó Erzsébettel.

A létszám alkalomról alkalomra nőtt, s hamarosan, elsősorban az egyetemisták bekapcsolódásával, 40–60 főre nőtt” – írta visszaemlékezésében Csizovszki.⁸ A szervezőmunka azonban ennél tovább ment: az ifjúsági hittanon részt vevő fiatalok közül a legelkötelezettebbeket kisközösségbe hívták, s e meghívások hatására életre szóló barátságok születtek. Csizovszki a már említett TÁMASZ elnevezésű soproni kiscsoportban tapasztalta meg először a közösséghez tartozás élményét azokkal együtt, „akikkel megízlelhettem a kisközösségi létforma lehetőségeit, s akikkel megélhettük, hogy itt, köztünk dobog az »Egyház szíve« . Tanultunk (KIO és egyéb Bokor-irodalmak), kirándultunk, vasárnaponként szociális otthonba jártunk öregeket látogatni a »Tégy jót, Néki teszel minden jót!« szellemében.”⁹ Nagy élményt jelentett számára Sillye Jenő *Értem is meghalt a kereszten* című oratóriumának előadása a domonkosoknál, ahol Péter szerepét énekelte, vagy a közösen végzett keresztutak és a színdarabok előadása. A soproni közösségszervezésnek lényeges eleme volt, hogy valamennyi plébániával – így a Julianeummal és a Szent István plébániával – is igyekeztek felvenni a kapcsolatot, hogy onnan is bevonjanak fiatalokat a kiscsoportokba.

Fontos állomás volt Csizovszki életében 1982 nyarán, a Fejér megyei Száron Bulányi György által tartott lelkigyakorlat. „Első nagy találkozás az öreggel. Nagy hatással volt rám. Lehetett gondolkodni, lehetett bármiféle kérdést feltenni. Éjszakába nyúló viták, érvelések és beszélgetések az »öreggel«. Nagyon megszerettem. Tőle kaptam a második »bokordózist«, ami lelkesített, szellemileg tovább inspirált” – emlékezett Csizovszki.¹⁰ Még ugyanezen a nyáron a Kapolcson megrendezett ifjúsági tábor előadója Merza József matematikus volt, aki 1979 őszén elsőként tagadta meg a katonai szolgálatot a Bokor-tagok közül. Előadása alatt az akkori tanácselnök hangosbemondóból szólította fel a táborozókat a terület elhagyására. Végül rendőrkordon mellett haladva távoztak a helyszínről, s némi tanakodás után Zalacsány közelében verték fel újból a tábort: „Másnap 8 órakor zavartalanul folytatódott a betervezett tábori program, 60 km-rel arrébb, egy másik megyében. Erősek és bátrak voltunk. Lobogott a szívünk. Itt egy esti tábortűz mellett rögtönzött »szertartáson« volt Zsókával az eljegyzésünk.”¹¹ A rendőrök azonban éppen a záróesten itt is megtalálták az „illegális” táborozókat, végül sikerült megegyezniük, és másnap reggelig maradhattak.

⁸ Csizovszki Sándor visszaemlékezése, 3.

⁹ Csizovszki Sándor visszaemlékezése, 4.

¹⁰ Csizovszki Sándor visszaemlékezése, 5.

¹¹ Csizovszki Sándor visszaemlékezése, 6.

Csizovszki Sándor 1982. november 13-án kötött házasságot Szabó Erzsébettel a soproni domonkos templomban. A jegyespár két lelkivezetőjét kérte fel az esketésre: a már említett Horváth Józsefet, aki ekkor már Tatabánya-Bánhidán volt káplán, és Gromon András csabdi plébánost. Gromont fél éves felfüggesztés után helyezték el Pomáztól Csabdiba, mivel korábban bírálta Lékai László bíborosnak az esztergomi bazilika felszentelése 125. évfordulóján elmondott ünnepi beszédét.¹² A domonkos templom a Szent György-plébániához tartozott, a külsős papok meghívásához pedig szükség volt a plébános engedélyére. Csizovszkiék felkeresték tehát Ratatics Ferenc plébánost, aki továbbküldte őket a soproni városplébánoshoz, Horváth József kanonokhoz (nem azonos a fentebb emlegetett Horváth József káplánnal). Mivel az engedélyt itt sem kapták meg, egyenesen Pataky Kornél megyéspüspökhöz fordultak, aki megadta a hozzájárulást, azzal a feltétellel, hogy a szertartásnak mindenben igazodnia kell a katolikus esküvők szokásos rendjéhez. „Az esküvő kb. 200 barátunk jelenlétében zajlott, ahol az esketést Horváth József, a prédikációt Gromon Bandi tartotta, aki Hankiss Elemér frissen megjelent *Diagnózisok* c. könyve alapján a »hétköznapi hősök« szerepéről és lehetőségéről beszélt. Az esküvőre három színtről is megfigyelőket küldtek. Egyrészt a III/3-as megfigyelőt, aki részletesen jelentett, másrészt a püspökség részéről Benkovich Ferenc püspöki titkárt küldték ki megfigyelőnek, illetve az akkori munkahelyemről, a Kisegítő Iskolából egy kollégát, akit a Megyei Pártbizottság küldött. Az agapé-ebédet követően Gromon András teltházás előadást tartott a Domonkos Templom hit-tantermében” – emlékezett Csizovszki Sándor.¹³

Csizovszki visszaemlékezése mellett rendelkezésre áll a szertartáson jelenlévő III/III-as ügynök jelentésén alapuló napi operatív információs jelentés is.¹⁴ A dokumentum szerint a templom megtelt, a megjelentek számát kb. 120 főre becsülte. A jelentés azokat az elemeket emelte ki, amelyek eltértek az esketési szertartás hagyományos menetétől. Ilyen mozzanatként értékelte, hogy Szabó Erzsébet bibliai idézeteket olvasott fel a szószékről, az ezt követő ének után pedig a leendő férj mondott beszédet. Gromon András prédikációjával kapcsolatban az olvasható, hogy abban fellelhetők voltak a „bulányista” tanok, mint például: „Ne álljatok be a hatalom szekértolói közé”. Az esketés szövegébe pedig beleszótték: „Vállalod-e a keresztény életet, az üldöztetést, Isten ajándékát, a gyerekeket?” A jelentést tevő szerint a szertartás végén egy idősebb há-

¹² Völgyesi: *A Bokor papjai*, 131–132.

¹³ Interjú Csizovszki Sándorral és Szabó Erzsébettel.

¹⁴ ÁBTI I. 2.7.1. NOIJ – Győr-Sopron – 106/161982. IX. 19.

zaspár felháborodott a szertartás szokatlan formáján. Úgy vélték, a „bulányista” esküvő a csoport szervezett tevékenységét igazolja, az eskető papok pedig megtévesztették az egyházi vezetést, amikor elfogadták azt a feltételt, hogy csak hagyományos szertartást végezhetnek. Feltűnő, hogy a jelentés készítője nem említette meg az agapét és Gromon előadását, így vélhetően nem tartozott a résztvevők legbensőbb köréhez.

Az esküvő bekerült a Győr-Sopron megye 1982. évi egyházpolitikai helyzetéről szóló összefoglaló jelentésbe is. Az egyházi reakcióval foglalkozó részben arról olvashatunk, hogy a katolikus egyházban a püspökök erélyesebb fellépése ellenére sem sikerült korlátozni Bulányiékát. A dokumentum szerzője minden bizonnyal arra utalt, hogy az 1982. március 9–10-én megtartott Püspökkari Konferencia felszólította a piarista szerzetest, hogy vonja vissza tévesnek ítélt teológiai tanításait. A jelentés szerint a mozgalom veszélyességét egyes „haladó” egyháziak sem ismerték fel, és nem is lépnek fel ellenük kellő eréllyel. „Sokan egyszerűen a fiatalok önmagától elmúló divatjának tekintik, vagy a nemzedéki ellentét megnyilvánulásának, s – szerintük – ezért nem kell vele komolyan foglalkozni. A szimpatizánsok köre pedig a bázisközösségektől várja a hitélet megújulását, fellendítését.”¹⁵ A dokumentumban az szerepelt, hogy Győr-Sopron megyében a Bulányi-féle mozgalomnak főképpen Sopronban, Győrött és Mosonmagyaróváron vannak bázisai. Sopronban sikerült elérni, hogy a plébániák vezetői nem engedélyezik területükön az összejöveleket, mozgásterük a városban alapvetően beszűkült, jelenleg a domonkos templom igazgatója, Varga János körül csoportosulnak. „Itt zajlott le ősszel az a demonstratív rendezvénynek nevezett esküvő, amelyet az egyik résztvevő (!) házasságkötése alkalmával rendeztek, s amelyen a mozgalom prominens vezetői is megjelentek. Az egyházi vezetők közbelépésére az összejövétel nem tudta megvalósítani eredeti célját.” Ennek az eseménynek is köszönhető, hogy a püspök komolyan fontolgatja az egyik bulányista pap, Horváth József felfüggesztését. Sopronban és Győrben a mozgalom visszaszorítását áthelyezésekkel igyekeztek elérni – írta Horváth Antal egyházügyi titkár.¹⁶

A kiszorítás első állomása volt 1978-ban Horváth József diszpozíciója Ivánba, majd onnan Tatabánya-Bánhidára. A Horváthot követő Székely László káplán még pártolta, hogy a Bokorhoz kötődő fiatalok szervezzék az ifjúsági hittant a „Szürkéknél”, miután azonban 1981-ben őt is áthelyezték Rétalapra, utóda, Tájmel Antal már nem engedélyezte további tevékenységüket a temp-

¹⁵ Szabó: *Állami Egyházügyi Hivatal Győr-Sopron megyei jegyzőkönyvei*, 457.

¹⁶ Uo.

lomban. Tájmel bizonyára nem akart újból konfliktusba keveredni a hatóságokkal és egyházi előjáróival, hiszen papnövendékként több társával együtt eltávolították a győri szemináriumból, miután sokszorosították és terjesztették a Mindszenty József hercegeprímás mariazei temetésén elhangzott búcsúztató beszédet. Ő egy év elteltével visszamehetett a szemináriumba, ez a tapasztalat azonban meghatározhatta további működését.¹⁷ Csizovszki Sándor visszaemlékezése szerint a soproni közösségek lelkigyakorlatát 1983-ban az említett Gromon Andrásnál Csabdin, majd Bindes Ferenc plébánosnál Répceszemerén, illetve Varga János engedélyével 1985-ben a soproni domonkos templomhoz tartozó magyarfalvai (harkai) plébánián tartották meg. 1986-ban Vargán már nagyon nagy volt a nyomás az ÁEH részéről, s amikor a Bokor-mozgalom egyik tagja, Vincze József mosonmagyaróvári káplán megérkezett, hogy megtartsa a lelkigyakorlatot Magyarfalván, a plébános megkérte paptársát, hogy ha lehet, válasszanak más helyszínt. Vincze ezt tudomásul vette, s Borgátán egy kölcsön kapott nyaralóban zajlott le az esemény.

1986 őszén Varga János templomigazgatót elmozdították Sopronból, új szolgálati helye Tatabánya-Alsógalla lett. Varga utóda, Mészáros László az év novemberében kitiltotta az ifjúsági hittant a domonkos templomból. Mivel a fiatalok által szervezett programok addigra már szerves részévé váltak a templom életének, az érintettek Csizovszki Sándor vezetésével elhatározták, hogy a november 30-i nagymisén egy másfél oldalas szórólapon tájékoztatják a híveket a történekről. A tiltakozás azonban nem vezetett eredményre: a Bokorhoz tartozó közösségek kiszorultak a soproni plébániákról, s az ott zajló ifjúsági hittan megszervezésében sem tudtak már részt venni.¹⁸ „Az ifjúsági hittant ugyanúgy szerettük volna folytatni, s mi nyitottak voltunk a vele [Mészáros Lászlóval] való párbeszédre. Többszöri egyeztetést követően ő az itt elhangzott tartalmakat »zavaros és szektás« jelzővel illette, illetve gyertyagyújtás melletti bensőséges imádságainkat »sátáni szeánsznak« nevezte. 1986. november 25-én kirúgta az egész közösséget a hittanteremből. Csalódottak és dühösek voltunk. Úgy éreztük, az ifjúság ügye a templomi nagyközösségre is tartozik, hiszen nagyon sok templomi közös élményben volt részünk (gitáros ifjúsági misék, passiók, színdarabok, személyes és baráti kapcsolatok). Ezért döntöttünk úgy,

¹⁷ Csizovszki Sándor a vele készült interjúban elmondta, Tájmel Antal szintén Zsiráról származott. Pannonhalmáról való távozása után ő segített neki elhelyezkedni a mentőszolgálatnál, mivel korábban Tájmel is ott dolgozott, amikor egy időre el kellett hagynia a győri szemináriumot. Ez azonban később nem akadályozta meg a papot abban, hogy Csizovszkit goromba szavakkal szólítsa fel: tartsa távol magát hittanositól.

¹⁸ ÁBTL I. 2.7.1. NOIJ – Győr-Sopron – 48/3/1986. XII. 4.

hogy egy másfél oldalas szórólapot a november 30-i vasárnapi nagymisén kिरakunk (kb. 200 példányt) a padokba a hívek korrekt tájékoztatása érdekében. Mind a szövegezésben (írógépen!), mind a terjesztésben aktív részt vállaltam” – foglalta össze a történéseket Csizovszki Sándor.¹⁹ A közösségek mozgásteret ezt követően jelentősen beszűkült, lelkigyakorlataikat az 1980-as évek végén, ’90-es évek elején főként a szintén a Bokor-mozgalomhoz tartozó Galla Gábor böi, illetve a Mosonmagyaróvárról Pázmándfaluba áthelyezett Vincze József plébániáján tartották. Mindezek mellett fontos közösségi események voltak az 1980-as évek elején, közepén megrendezett táborok Péliföldszentkereszten és Csurgókúton. Az 1984-es péliföldszentkereszti tábor meghatározó élménye volt a Fokolare-mozgalomhoz tartozó Jávorka Lajos atya vezetésével a közeli szalézi rendházban megszálló fiatalokkal való találkozás és a regnumos Balás Béla által celebrált szentmise.²⁰

Sopron tehát az 1980-as évek elejére Székesfehérvár mellett a Bokor-mozgalom egyik fontos dunántúli bázisa lett,²¹ több, később a katonai szolgálatot megtagadó fiatal is megfordult az ottani közösségekben: Locsmándi Zsolt, Lukács István, Mohos László, Szalai Imre, Orbán Péter, Péller József és Sever József. A hatóságok számára kihívást jelentett az is, hogy az 1970–1980-as években a győri szemináriumban tanuló kispapok közül többen aktívan bekapcsolódtak a bázisközösségek tevékenységébe, felszentelése után pedig számos, a győri egyházmegyéhez tartozó pap – Galla Gábor, Gyűrű Ferenc, Horváth Imre, Horváth József, Szabó Gyula, Tóth Miklós, Vincze József – csatlakozott Bulányi mozgalmához.²² Nem csoda tehát, hogy az állambiztonság számára egy magánjellegű esemény is demonstratív jelleget kapott, s az is érthető, hogy az 1980-as évek elejétől egyre inkább a katolikus egyház peremére szoruló Bokor-közösség tagjai számára ezek az alkalmak jelentették a nyilvánosság, illetve a hivatalos egyház tereiben való megmutatkozás lehetőségét.²³

¹⁹ Csizovszki Sándor visszaemlékezése, 11.

²⁰ Csizovszki Sándor visszaemlékezése, 9.

²¹ Völgyesi: *Utak a Bokorhoz*, 319–323.

²² Völgyesi: *A Bokor papjai*, 126–127.

²³ Egy 1986. február 5-én kelt napi operatív információs jelentés Tóth P. Domonkos ócsai plébános tájékoztatására alapozva azt tartalmazta, hogy az egyik ócsai Bokor-tag, Juhász Károly lányának március 15-én tartandó esküvőjét demonstratív célra szeretné felhasználni a megjelenő násznép. A fiatal pár díszmagyarban lenne, a 200 főre tervezett vendégsereg pedig kokárdát viselne. Az időpont tudatosan lett kiválasztva, az esküvő valóban egyfajta hitvallás lett a magyarság és a jézusi elvek mellett. A templomban a közösséghez tartozó Bisztrai László celebrálta a nászmisét, ami valódi Bokor-ünnep lett. (Az egyik résztvevő, Király Ignác közlése.)

Hegyi Györgyné temetése – kiállítás a lelkiismereti szabadság mellett

Hegyi Györgyné Légrády Erzsébet a Bokor-mozgalomhoz tartozó Kovács László káplán egyik legaktívabb és legelkötelezettebb csoportvezetője volt. Mindketten Nógrád megyéből származtak, s nagyjából egyidősek voltak: Kovács László 1936-ban, Légrády Erzsébet 1938-ban született. Légrády Erzsébet magyar–latin szakos tanárként végzett 1962-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Évfolyamtársa, Hegyi György klasszika-filológus lett a férje, ő maga középiskolai tanárként dolgozott Budapesten, az 1980-as évek elejétől a Leövey Klára Gimnáziumban. A házaspár négy gyermeket nevelt, két fiút és két leányt. Kovács Lászlót 1959-ben szentelték pappá, az 1970-es évek elején ismerkedett meg Bulányi Györggyel és a Bokor-közösséggel. Személye azért is fontos volt, mert az ő révén jött létre a Bokor egyetlen komoly bázisa a fővárosban az intézményes egyház keretein belül. Kovács 1969 és 1972 között a Rezső téri, 1972 és 1974 között a tabáni templomban működött, 1974-től pedig a Thököly úti Rózsafüzér Királynéja templomban (közkeletű nevén a Domiban) végzett nagyhatású ifjúsági pasztorációt. Légrády Erzsébet gyerekei Kovács Lászlóhoz jártak hittanra, ő kezdetben a hittanosok szülei számára szervezett csoportba kapcsolódott be, majd megismerkedett a Bokor tanításával, s hamarosan maga is közösségeket szervezett. A káplán tevékenysége felkeltette az ÁEH figyelmét, az erőszakmenesség terén képviselt radikális nézetei miatt pedig kivívta Lékai László bíboros, esztergomi érsek rosszallását is. 1981 szeptemberében Lékai fél évre felfüggesztette a papot az év augusztusában megrendezett hajósi ifjúsági találkozón elmondott beszéde miatt, amelyben kemény hangon tette szóvá, hogy az állami hatóságok beavatkoznak az egyház belügyeibe, továbbá hitet tett a Bokor által megfogalmazott eszmények mellett. A bíboros Márianosztrát jelölte ki ideiglenes lakhelyéül, majd a Komárom-Esztergom megyében lévő egykori bányászfaluba, Annavölgybe helyezte át plébánosnak. Kovács László azonban továbbra is tartotta a kapcsolatot a fővárosban működő közösségeivel, s szabadnapjain meglátogatta őket.²⁴ A vele kapcsolatban álló fiatalok közül többen is megtagadták a fegyveres katonai szolgálatot: Csizmadia Gábor, Csontos Barnabás, Habos László, Márton Miklós, Deli Gyula mellett Légrády Erzsébet 20 éves fia, ifjabb

²⁴ Völgyesi: *A Bokor papjai*, 130–131.

Hegyi György is.²⁵ Személyét azért is övezte különleges érdeklődés a hatóságok részéről, mert családja kapcsolatban állt a demokratikus ellenzékkel, s amint azt a vele készült interjúból elmondta, a katonai szolgálatot nemcsak lelkiismereti okokból tagadta meg, hanem döntésében a rendszerrel való szembenállása is komoly szerepet játszott: a katonaság megtagadása számára a szabadság választását jelentette. A fiatalember kihallgatásakor a Katonai Ügyészségen rákérdeztek a Kis János filozófussal való kapcsolatára, otthonukban pedig a rendőrség kétszer is házkutatást tartott: 1985. augusztus 30-án és szeptember 2-án.²⁶

A család két szálon is kapcsolódott a demokratikus ellenzékhez. Hegyiék egyetemi évfolyamtársa volt Kőszeg Ferenc, akivel a későbbiekben is megmaradt a baráti viszony. Nem volt közömbös az sem, hogy Hegyiné egyik testvére, Légrády Péter orvos a *Beszélő* című folyóirat köréhez tartozott. Mindez lehetővé tette, hogy a Bokor-közösség és a demokratikus ellenzék az 1980-as évek elején felvegye egymással a kapcsolatot. A Bokor képviselői és az ellenzéki mozgalom közötti első találkozóra – Kis János visszaemlékezése szerint – a lengyelországi szükségállapot bevezetése után, 1981 decemberében került sor Hegyiék Abonyi úti lakásán. A találkozón Bulányi György, Kovács László, Konrád György és Kis János vett részt, háziasszonyként jelen volt Légrády Erzsébet is. A piarista szerzetes álláspontjára Kis János így emlékezett vissza: „Bulányi ragaszkodott hozzá, hogy a Bokornak semmi köze nem lehet a politikához, mégpedig nem a jól ismert taktikázásból: az ő szemében a politika egyet jelentett a hatalmi játszmákkal, és több évtizedes küzdelme a katolikus egyház függetlenségéért arról győzte meg, hogy ha az egyház hatalmi játszmákba keveredik, akkor elveszíti a lelkét.”²⁷ Kovács László szerint a kapcsolatfelvétel közvetlen apropóját az ő és Gromon András pomázi plébános felfüggesztése adta, amelyre 1981 szeptemberében, illetve októberében került sor. Csaknem harminc év elteltével a következőképpen elevenítette fel a történeteket: „Hegyi Gyuri sorsa ismét közelről érintett. A Domiba járt az egész család. Édesanyja, Zsóka pedagógus volt, és munkahelyén is konfliktusa volt elvei és radikális nézetei miatt. Újságírók is megkeresték, de a beszélgetés után olyan cikk készült, amelyet a cenzúra nem engedélyezett. Gyuri fia lépése kettős motívumból fakadt. Egyrészt a Bokorban tanult erőszakmentességből, másrészt társadalmi

²⁵ Ifjabb Hegyi György a Radnóti Miklós Gimnáziumban érettségizett, elsőre sikertelenül felvételizett az ELTE történelem–latin szakára, így a tápióbicskei MGTSZ-ben helyezkedett el, és fizikai munkát végzett.

²⁶ ÁBTL I. 2. 7. 1. NOIJ – BRFK – 111/2/1985. IX. 3. , ÁBTL I. 2. 7. 1. NOIJ – BRFK – 111 – 172/6/1985. IX. 3.

²⁷ Kis: *Szabadságra ítélve*, 277.

tiltakozásból. A katonaugy kirobbanása után Zsóka testvére, Dr. Légrády Péter orvos, aki a politikai ellenzékkel állt kapcsolatban, Zsókaék lakásán próbált összehozni minket, mint »egyházi ellenzéket« Konrádékkal. Konrád is az erőszakmentesség híve volt, bár a találkozót a végzővel zárult, hogy mi nem vállalunk közösséget semmiféle politikai alakulattal.²⁸

Mindezek ellenére a *Beszélő* rendszeresen beszámolt a Bokor papjait ért egyházi retorziókról és a katonai szolgálatot megtagadók elleni eljárásokról. A közösséggel foglalkozó első beszámoló a szamizdatban megjelenő lap 1982. évi januári, második számában látott napvilágot *Nem ütni és nem visszaütni. Pacifista mozgalom a magyar katolikus egyházban* címmel, Haraszi Miklós tollából. Ő volt a szerkesztőségben az, aki az üldözött vallási közösségekkel foglalkozott.²⁹ Feltételezhető, hogy a későbbiekben Hegyi Györgynén és testvérén, Légrády Péteren keresztül jutottak el az információk a *Beszélő* szerkesztőihez,³⁰ illetve Harasztnak is kialakult a közvetlen kontaktusa Bulányival és a közösség néhány más tagjával.³¹

A behívó kézhezvétele után, 1985. augusztus 28-án ifjabb Hegyi György megjelent a Soroksári úton lévő Hadkiegészítő Parancsnokságon, és először szülei egészségi állapotára, valamint családi körülményeire hivatkozva (két leánytestvére egyetemre, illetve főiskolára járt, öccse mindössze 12 éves volt) a bevonulás halasztását kérvényezte. Kérelmét elutasították, így meggyőződésének megfelelően megtagadta a fegyveres katonai szolgálatot. Előzetesen a Hegyiné közösségébe járó és már korábban kiszabadult Csizmadia Gáborral konzultált arról, mire számíthat ebben a helyzetben. „Elhatározását a nagyon nyomós egzisztenciális érvek sem változtathatták meg. Még egy anya is fontosabbnak kell, hogy tartsa gyereke ép jelleműnek maradását, mint a börtön és a későbbi egzisztenciájának nehézségeit. Így Gyuri a család, még édesapjának is teljes egyetértésével ment a börtönbe. A halasztási kérelem és a megtagadás bejelentésének minden példányát a házkutatás során elvitték, ezeket nem tu-

²⁸ Kovács: „*Régi dicsőségünk...*”, 15.

²⁹ Interjú Haraszi Miklóssal.

³⁰ Egy 1982-ből származó napi operatív információs jelentés szerint Hegyiné Légrády Erzsébet a katonáskodást megtagadó Simonyi Béla és Csizmadia Gábor ellen lefolytatott büntetőeljárás bírói szakaszának anyagát elkérte tanulmányozás céljából a két elítélt feleségétől, majd testvérén keresztül ezt továbbította a *Beszélő* szerkesztőinek. ÁBTI I. 2. 7.1. NOIJ – BRFK – 164 – 245/3 1982. XII. 10.

³¹ ÁBTI I. 2.7.1. NOIJ – III/III – 208 – 235/11/1983. XI. 29.; ÁBTI I. 2.7.1. NOIJ – BRFK – 72 – 103/12/1983. V. 25.

dom mellékelni. A megtagadás bejelentésének gondolatsorát ő szedte össze, én gépeltem le. Beadványában az Evangélium tanítására és a teljes erőszakmenetességre hivatkozott, valamint az Alkotmány lelkiismereti és vallásszabadságot tartalmazó paragrafusára. Felajánlotta a civil békeszolgálatot, és kifejezte azt a meggyőződését, hogy ezzel a tettevel az egyetemes béke ügyét szolgálja” – foglalta össze az édesanya a történeteket a Bokor-közösség *Karácsonyi Ajándék* (KarAj) című szamizdat kiadványában.³² A már említett kétszeri házkutatás során Hegyiné személyes iratait, valamint a közösség életével kapcsolatos dokumentumokat – például Kovács László legépelt prédikációit – foglalták le, továbbá a *Beszélő* példányait is elvitték.³³ Hegyiné panasszal élt a házkutatás ellen, beadványát azonban a Budapesti Katonai Ügyészség 1985. szeptember 5-én kelt határozatában elutasította azzal az indokkal, hogy a lefoglalt iratanyag mások felbujtó tevékenységére enged következtetni.³⁴

Hegyi György tárgyalására szeptember 3-án került sor, és bár a nyilvánosság elvileg biztosítva volt, édesanyját és menyasszonyát nem engedték be a tárgyalóterembe, s gumibotot használva távolították el őket a bíróság épületéből. Ez követően elismerték az eljárás törvénysértő voltát. Hegyiné azonban csak hosszas kérdezősködés után tudta meg másnap a tárgyalást vezető bírótól az ítéletet – ami 2 év 10 hónap börtön volt –, és ekkor a bíró jelenlétében háromnegyed órát beszélhetett is fiával. Az is kiderült számára, hogy az ügyész azért kért súlyosbítást – maximálisan ugyanis 5 év volt a kiszabható büntetés –, mert a fiatalember a bevonulással nem zárná ki magát a katolikus egyházból, tette tehát nem számít a katonai szolgálat vallási alapon történő megtagadásának. Az addigi gyakorlat szerint a katolikus felekezethez tartozó katonai szolgálatmegtagadókat fogházbüntetésre ítélték, de intő jel lehetett, hogy 1985. február 27-én Orbán Péter már 34 havi börtönt kapott.³⁵

Az elsőfokú tárgyalását követően Hegyiné kihasználta a második nyilvánosság adta lehetőséget, s közzé tette a *Beszélő*-ben a magyar katolikus püspökökhöz intézett, 1985. szeptember 9-én kelt levelét. Az asszony ebben arról írt, hogy fiát, aki lelkiismereti okokból tagadta meg a katonai szolgálatot, a katonai

³² KarAj, 1985. 13. köt. 6. A közösség szamizdatban megjelenő kiadványa Hegyi György *aktája* címen közölte a fiatalember ügyével kapcsolatban rendelkezésre álló dokumentumokat (KarAj, 1985. 13. köt. 6–18.).

³³ Egy jelentés szerint az ellenzék két tagja, Haraszi Miklós és Kőszeg Ferenc érdeklődött Hegyiéknél, hogy a fiuk elleni nyomozást ne szellőztessék-e meg a szamizdatban vagy a nyugati hírközlő szerveknél. ÁBTL I. 2. 7. 1. NOIJ – BRFK – 116 – 181/6/1985. IX. 16.

³⁴ KarAj, 1985. 13. kötet 11–12.

³⁵ Csapody: *Elmélet és gyakorlat*, 2. melléklet, 2.

bíróság két év tíz hónap börtönre ítélte, s az ügyész súlyosbításért fellebbezett. „A bíró szóbeli közlése szerint (a tárgyalásra nem engedtek be, az iratokat még nem láthattam) fiamat a joggyakorlatnak megfelelően ítélték börtönre, és nem fogházra. A katonai szolgálat vallási, lelkiismereti alapon történő megtagadásáért ugyanaz a bíróság ugyanabban az időben felekezetek közötti súlyos megkülönböztetéssel hozta meg ítéletét. A fiammal egyidejűleg elítélt Jehova-tanúk mindegyike ugyanazért fogházbüntetést kapott, és az ügyész az ő esetükben nem fellebbezett súlyosbításért.” Hegyiné idézte a II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúciójának 79. pontját: „Méltányosnak látszik továbbá, hogy a törvények megértően intézkedjenek azokról, akik lelkiismereti okokból nem fognak fegyvert, de készek békés formában szolgálni az emberek közösségét.” Hivatkozott továbbá a Magyar Népköztársaság alkotmányának 49. § 2. bekezdésére is: „A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti.” Ezek alapján úgy látta, fiát a büntetés kiszabásakor katolikus vallása miatt érte diszkrimináció. A püspököket tehát arra kérte, segítsenek, hogy fiát ne érje hátrányos megkülönböztetés, s az eddigi joggyakorlatnak megfelelően őt is csak fogházbüntetéssel sújtsák.³⁶ Az asszony külön levélben fordult Belon Gellért pécsi segédpüspökhöz – ez a dokumentum a *Beszélő*-ben nem jelent meg –, mert tudomása szerint Kiszely Károlynak pénzt küldött a katonaságot megtagadók számára, és tájékoztatást kért ügyükről.³⁷ „Fiam vállalja a börtönt is, de én, az édesanyja nem tudok belenyugodni abba, hogy a húszéves fiamnak azért kell a feltétlenül szükségesnél nagyobb büntetést elszenvednie, mert egyházunk vezetői nem tették azt, amit tenniük kellett volna: kiállni a teljes erőszakmentességet valló katolikusok mellett. Évek mulasztásainak keserű gyümölcse érett most be, és kiindulópontja lehet annak, hogy valóban joggyakorlattá váljék a katolikus szolgálatmegtagadók hátrányos megkülönböztetése.”³⁸

Hegyinének mindössze négyen válaszoltak: Paskai László veszprémi, Udvardy József szeged-csanádi püspök, Kádár László egri érsek és a már említett Belon Gellért segédpüspök. Együttérzésüket fejezték ki, ugyanakkor egyértelműen elhárítottak bármiféle közbenjárást. Levelében Paskai arra hívta fel a figyelmet, hogy a katolikus egyház nem tiltja a katonai szolgálatot, elég csak arra gondolni, hogy világszerte vannak tábori püspökök és tábori papok. Jehova

³⁶ Dr. Hegyi Györgyné: *Tisztelt Püspök úr!*, 340.

³⁷ Kiszely Károly 1976-ban a magyarországi katolikusok közül elsőként tagadta meg a fegyveres katonai szolgálatot.

³⁸ KarAj, 1985. 13. köt. 16.

tanúinak azonban valóban nincs megengedve a katonáskodás. A zsinat tanításával kapcsolatban a püspök kijelentette, mindent megtesznek azért, hogy azok érvényesüljenek, ha ennek eredménye nem látszik, az nem az ő hibájuk. „Bizonyára jól tudja azt is, hogy nemegyszer egyházunk belső problémáit sem tudjuk mindenben megnyugtatóan megoldani, mert a katolikus hívek között vannak olyanok vagy olyan csoportok, akik nem hallgatnak ránk. Ez nem a mi hibánk, hanem azoké, akik nem hallgatnak ránk. Ugyanakkor ez a tény sokban gátolja azt a törekvésünket is, hogy a magyar katolikus egyház a zsinat tanítása szerint közösségileg is jobban tudjon előre lépni.”³⁹ Paskai üzenete tehát egyértelmű volt: nem a külső, politikai körülményekben látta az egyház törekvéseinek legfőbb gátját, hanem kizárólag a hierarchiának nem engedelmeskedő csoportokra hárította a felelősséget. Ez persze nyilvánvaló oldalvágás volt a Bokor irányába. Máté-Tóth András teológus, valláskutató, aki ezekben az években maga is a közösség tagja volt, erről a következőket írta: „Ez az érvelési mód olyan magyarázati sémát mutat, amelyet igen általánosan alkalmaztak a Bokor-mozgalom konfliktusaira: a mozgalom az egyház nagyobb szabadságáért száll síkra, és ezzel megakadályozza a nagyobb szabadságot.”⁴⁰ A püspökök hivatkoztak a Hegyiné által idézett zsinati dokumentum, a *Gaudium et spes* 79. pontjára, abból azonban egyoldalúan csak azt a szakaszt emelték ki és szegezték szembe az asszony álláspontjával, amely szerint a katonáskodás megengedett a katolikus hívők számára. Ugyanakkor nem álltak ki az egyén lelkiismereti szabadsága mellett, és nem is feltételezték, hogy valaki saját meggyőződéséből juthat el az erőszakmentesség gondolatára. Ezt a felfogás tükrözte egy évvel később a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1986. október 17-én a katonai szolgálattal kapcsolatban kiadott nyilatkozata is. A nyilatkozat idézte a II. Vatikáni Zsinat vonatkozó dokumentumát, amely méltányosnak tartotta, hogy a törvények megértően intézkedjenek azokról, akik lelkiismereti okokból nem fognak fegyvert, de készek békés formában szolgálni az emberek közösségét. Mindebből azonban a püspöki kar semmilyen következtetést nem vont le azokra a magyarországi katolikusokra vonatkozóan, akiket a fegyveres katonai szolgálat megtagadása miatt már évek óta fogház- vagy börtönbüntetéssel sújtottak.⁴¹ Az alternatív katonai szolgálat kérdése ezekben az években egyre aktuálisabb kérdéssé vált

³⁹ KarAj, 1985. 13. köt. 14.

⁴⁰ Máté-Tóth: *Bulányi und die Bokor-Bewegung*, 158.

⁴¹ *A Magyar Katolikus Püspöki Kar nyilatkozata a katonai szolgálatról*. Új Ember, 1986. november 2. 1. Érdemes a keletnémet katolikus hierarchia magatartását szemügyre venni, amely az evangélikus egyháznál jóval visszafogottabb módon viselkedett e tekintetben is, de végül 1983. január 2-án kiadott egy nyilatkozatot a keresztény békefelelősségről.

világszerte, végül az ENSZ 1987. március 10-én az emberi jogok egyikének ismerte el a katonáskodás lelkiismereti okból történő megtagadását.

Hegyi György a vele készült interjúban elmondta, hogy velük már viszonylag kesztyűs kézzel bántak Baracsán, mert a korábban bekerült katolikus katonai szolgálatmegtagadók rengeteg konfliktust vállaltak, és „lefárasztották a rendszert”. Gazdasági írnok lett, nagyon fontosak voltak számára a kéthavi beszélők, a családtagokkal és a menyasszonyával való találkozások. Édesanyja azonban egyre romló egészségi állapota miatt már csak egyszer tudta meglátogatni a börtönben. Amit Hegyi György nagyon nehezen viselt, az az állandó zsúfoltság, a másokkal való összezárttság, a privátszféra hiánya volt. Némi könnyebbséget jelentett, amikor zsúfoltság miatt többekkel együtt átmenetileg átvitték a fogház épületébe – ennek jelentőségét akkor érthetjük meg, ha figyelembe vesszük, hogy a börtöncellákat 30 főre tervezték és 38-an voltak benne, a fogházcellát pedig 10 főre alakították ki, de 14 személyt helyeztek el benne.⁴²

Hegyiné nemcsak fia ügyében szólalt meg a második nyilvánosságban. *Tanítson-e hívő keresztény az ateista állam iskolájában?* címmel Kőszeg Ferenc készített vele interjút 1985-ben. A beszélgetés név nélkül jelent meg, aktualitását pedig az adta, hogy korábban két alkalommal is mintegy százan összegyűltek egy magánlakásban, hogy a címben jelzett problémáról beszéljenek: össze lehet-e egyeztetni a keresztény hitet és életformát a pedagógusi munkával. Kőszeg tehát ennek az apropójából kérdezte egykori évfolyamtársát, aki maga is részt vett az összejöveteleken. Hegyiné kijelentette, hivatkozni nem kell a hittel, ha azonban a tanár olyan helyzetbe kerül, amikor nyílt állásfoglalásra van szükség, meg kell vallania hitét, elsősorban a gyerekek előtt. Előfordulhat persze, hogy hosszabb idő telik el, amíg egy tanár ilyen konfliktushelyzetbe kerül, lehet, hogy az igazgató vagy a tanács nem vesz tudomást vallásosságáról, de előfordulhat, hogy elüldözik az iskolából. Végso soron ha egy tanárról néhány év alatt nem derül ki, hogy keresztény, akkor nem is keresztény – fogalmazott az interjúalany. A másik szempont, amit Hegyiné felvetett – és ez már erősen összefügg a Bokorközösség eszményeivel –, hogy a keresztény ember számára Isten országának megvalósítása az elsődleges feladat, a tanítás azonban nem csupán foglalkozás, hanem hivatás, annak gyakorlása viszont sok időt és energiát visz el a családtól és a keresztény közösség építésétől. Mindezek mellett sem értett egyet azonban azzal, hogy a hívő emberek vonuljanak ki az ateista állam által működtetett okta-

Ebben már egyértelműen kifejezte megbecsülését azok iránt, akik vallási okokból nem vállalják a fegyveres katonai szolgálatot. Csapody: *„A puha víz megtöri a falat”, 97.*

⁴² Interjú Hegyi Györggyel.

tási rendszerből. A pedagógia célja ugyanis szerinte az ember szellemi, lelki, testi adottságainak a kibontakoztatása, ebbe pedig beletartozik a szeretet képességének kimunkálása is. A tantárgyak, különösen a humán tantárgyak (történelem, irodalom), de akár a fizika is lehetőséget ad fontos, a diákokat érdeklő kérdések megválaszolására és a vallás iránti fogékonyság kialakítására. A gyerekek az ateista válaszokat már ismerik, de foglalkoztatja őket az Isten-kérdés, Jézus alakja, a Szentírás, a vallásos életforma, a világ ellentmondásos jelenségei, a szegénység, az erőszak, a mindenütt jelenlévő önzés. A keresztény vallás nem biztat megoldással, de felmutatja, hogy az egyén tehet ezek ellen a jelenségek ellen javainak megosztásával, az erőszakmentességgel és az önfeláldozás gyakorlásával.

Hegyiné úgy gondolta, a gyerekekben csak akkor tud szilárd meggyőződés kialakulni, ha többféle értékrendet hitelesen képviselő emberekkel találkozhatnak az iskolában. A hívő pedagógusoknak elsősorban nem vallási ismereteket kell közvetíteniük a fiatalok számára, hanem személyes példájukon keresztül az elköteleződést kell megmutatniuk, amiben benne van a világnézet, az erkölcsi értékrend és az ízlés is. Arra a kérdésre, hogy egy hívő tanár mennyire tud hatni a diákokra, a következőket válaszolta: a gyerekek, legalábbis a gimnazisták, nagyon is fogékonyak arra, amit egy hívő tanár mondhat nekik. „Hiába beszél egy tanár a meggyőződés vállalásának szépségéről, ha a gyerekek pontosan tudják, hogy nem vállalja a meggyőződését – ha egyáltalán van neki. Ezzel szemben az a tanár, akiről tudható, hogy keresztény, azaz olyan meggyőződést vállal, amely kockázatot jelent a számára, annak is példa, aki nem fogadja el a világnézetét. A tanúságtétel bámulatosan intenzív lehet, maradandó hatással fordíthat az emberek gondolkodásmódján. Ez a hatás túlléphet egy osztály közösségén, áterjedhet a gyerekek barátaira, sőt a szülőkre is.”⁴³ Ugyanebben a témában jelent meg szintén a *Beszélőben*, Hallgatag Kornél álneven egy rövid reflexió férjétől, Hegyi Györgytől; a névválasztással a klasszika-filológus szerző minden bizonnyal Cornelius Tacitusra utalt.⁴⁴

Hegyiné betegsége néhány hónap alatt még komolyabbra fordult, fia számára azonban a börtönből való eltávozást nem engedélyezték, így nem tudott elbúcsúzni édesanyjától. A temetésre büntetés-félbeszakítással tudott elmenni. Hegyi Györgyné temetésére 1986. április 10-én került sor a rákoskeresztúri köztemetőben. Hegyi György visszaemlékezése szerint édesanyja búcsúztatásán hatalmas tömeg gyűlt össze.⁴⁵ A temetésről készült ügynökjelentés azt

⁴³ [Köszeg]: *Tanítson-e hívő keresztény az ateista állam iskolájában?*, 222.

⁴⁴ Hallgatag: *Vallásos pedagógusok állami iskolákban*, 319.

⁴⁵ Interjú Hegyi Györggyel.

írta, hogy a szertartáson kb. 200 fő vett részt, a gyászbeszédet Kovács László mondta. Előzetesen Hegyiné maga kérte meg a papot, hogy használja ki az alkalmat egy demonstratív beszéd elmondására. Búcsúztatójában Kovács vádolta azokat, akik a fegyverkezésre, nem pedig a rákkutatásra költik a pénzt, és vádolta azokat, akik zaklatással, kihallgatásokkal, házkutatásokkal akarták eltéríteni Hegyinét hitbeli szándékától. Dicsérte az elhunyt fiát, aki megtagadta a katonai szolgálatot. A szertartás végén Kovács elmondta, vasárnap 17 órakor közösségi megemlékezést tartanak Hegyiné tiszteletére – a rendezvény helyét azonban nem közölte. A temetésen megjelent Bulányi György is. A Thököly úti Rózsafüzér Királynéja templomban a gyászmisét Sík Zoltán plébános tartotta, ezen a jelentés szerint 70–80 fő vett részt.⁴⁶

A jelentés mellett rendelkezésre áll a szertartáson elhangzott beszéd gépelt kézírata is. Ebből kiderül, hogy Kovács László nemcsak vádbeszédnek szánta szavait, hanem azok melletti kiállásnak is, akik ellenállnak az erőszak alkalmazásának: „Dicsóítem azokat a kisembereket, akik, éppen mert nemet mondanak az erőszak minden formájára, üldözésben részesülnek szerte a világban. Dicsóítem azokat a kisembereket, akik nem féltek kiállni a szelíd Krisztus igazságáért, mint Zsóka, bármennyi üldözésben volt is ezért része (kihallgatások, bíróság, házkutatás). Dicsóítem azokat is, akik mint Zs[óka] fia, nem voltak hajlandók megesküdni, hogy más embereket megöljenek, és a katonaságnál gyilkosnak képeztessék ki magukat, amikor ők másképp akarják szolgálni ezt a hazát és ezt a világot. Dicsóítem mindazokat, akik világi és vallási hatalmak keresztútjában élnek, és meg nem inognak.”⁴⁷

A tanárnő temetése alkalmat adott tanítványainak, kollegáinak és a Bokor-közösség tagjainak, hogy kifejezzék tiszteletüket és szeretetüket, lehetőséget teremtett azonban arra is, hogy az elhunyt akaratának megfelelően hatásos beszéd hangozzék el, nem egyszerűen csak a fennálló rendszer ellen, hanem a világban az erőszakmentességet hirdetők mellett. Ifjabb Hegyi György személye pedig már önmagában is jel volt, az egyén lelkiismereti szabadsága melletti elköteleződés jele, amely az ő és édesanyja identitásának alapját képezte.

A Bokor bázisközösség történetéből kiragadott két esemény és a róluk készült ügynökjelentések érzékletesen mutatják be a katolikus egyház meglehetősen szűk mozgásterét, valamint a vallási kisközösségek autonómiatörekvéseinek és az emberi jogok gyakorlásának határait a Kádár-rendszer utolsó

⁴⁶ ÁBTL I. 2. 7. 1. NOIJ – BRFK – 47/2/1986. IV. 17.; ÁBTL I. 2. 7. 1. NOIJ – BRFK – 47/2/1986. IV. 17.

⁴⁷ A kéziratot Kovács László bocsátotta rendelkezésemre, segítségét köszönöm.

évtizedében. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az esküvőn és a temetésen elhangzott prédikációk a hétköznapiak hőseiről, a kisemberek helytállásáról és a hatalommal szembeni autonómia megőrzésének lehetőségeiről szóltak. Ez pedig fontos eleme volt a Bokor önazonosságának és önreprezentációjának, hiszen a közösség az egyéni lelkiismeret fontossága mellett a társadalmi alulértékelést és a „kicsiség eszményét” ajánlotta tagjai számára.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

I. 2. 7. 1. Napi operatív információs jelentések (NOIJ)

Gépel, kéziratos források

Csizovszki Sándor visszaemlékezése, 2023. Kézirat. A szerző birtokában.
Karácsonyi Ajándék (KarAj), 1985.

Interjúk

Interjú Csizovszki Sándorral és Szabó Erzsébettel, 2023. március 11. Az interjú a szerző birtokában.

Interjú Haraszi Miklóssal, 2023. október 12. Az interjú a szerző birtokában.

Interjú Hegyi Györggyel, 2023. január 25., 2023. február 22. Az interjú a szerző birtokában.

Interjú Szabó Gyulával, 2023. május 25. Az interjú a szerző birtokában.

Nyomtatott források

A Magyar Katolikus Püspöki Kar nyilatkozata a katonai szolgálatról. Új Ember, 1986. november 2. 1.

- Hallgatag Kornél: *Vallásos pedagógusok állami iskolákban*. Beszélő összkiadás, 1985. 15. sz. 319.
- Dr. Hegyi Györgyné: *Tisztelt Püspök úr!* Beszélő összkiadás, 1985. 15. sz. 340.
- [Kőszeg Ferenc]: *Tanítsan-e hívő keresztény az ateista állam iskolájában? Beszélő-beszélgetés egy fiatal pedagógussal*. Beszélő összkiadás, 1985. 13–14. sz. 221–223.

Szakirodalom

- Benyhe Bernát: *Bokor – állam – egyház. A Bulányi György-féle Bokor közösség, a kommunista pártállam és a magyar katolikus hierarchia*. In: Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina (szerk.): *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni zsinat korában. Tanulmányok és inventárium. Collectanea Studiorum et Textuum. Classis II, Tom. I*. Budapest: Gondolat, 2015. 257–325.
- Csapody Tamás: *„A puha víz megtöri a falat” Egyházak, erőszakmentesség, civil társadalom, katonai szolgálatmegtagadás az NDK-ban 1945 és 1990 között*. Korunk, 3. évf. (1992) 12. sz. 94–102.
- Csapody Tamás: *Elmélet és gyakorlat: keresztény katonai szolgálatmegtagadók Magyarországon 1979 és 1989 között, különös tekintettel a Bokor római katolikus bázisközösségre*. 1996. <https://mek.oszk.hu/15600/15636/15636.pdf> (Utolsó letöltés: 2024. október 1.)
- Jobbágy, András: *Religious Policy and Dissent in Socialist Hungary: The Case of the Bokor Movement*. *Journal of Church and State*, vol. 58. (2016) No. 3. 508–528.
- Kis János: *Szabadságra ítélve. Életrajzi beszélgetések Meszerics Tamással és Mink Andrással*. (Kis János válogatott művei.) Budapest: Kalligram, 2021.
- Kovács László: *„Régi dicsőségünk...” Emlékezés a „Baracksások” tíz évére. „Érted vagyok”, 21. évf. (2010) 1. sz. 13–16.*
- Máté-Tóth, András: *Bulányi und die Bokor-Bewegung: eine pastoraltheologische Würdigung*. Wien: UKI, 1996.
- Szabó Gyula: *Állami Egyházügyi Hivatal Győr-Sopron megyei jegyzőkönyvei, 1961–1989*. Budapest: Püski, 2017.
- Völgyesi Orsolya: *A Bokor papjai. Egy katolikus megújulási mozgalom egyházi hálózata az 1970-es, 1980-as években*. *Korall*, 24. évf. (2023) 94. sz. 114–138.
- Völgyesi Orsolya: *Utak a Bokorhoz*. In: Pásztor Katalin – Natkó Anna – Fischer Viktória – Dancs Réka Rebeka – Berta András – Becz Viktória Ildikó – Kőszegi Margit (szerk.): *MVH. A múlt (vissz)hangjai*. Budapest: Martin Opitz, 2024. 317–326.

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu

adatbázisban

Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.
Felelős kiadó a Kronosz Kiadó ügyvezetője
Felelős szerkesztő: Erőss Zsolt

Nyomdai munkák: Innovariant Nyomda, Algyő

www.kronoszkido.hu